

O'ZBEKISTONDA SUV VA YER QA'RIDAN FOYDALANISH SOLIQLARI: EKOLOGIK-FISKAL MUVOZANATNI TA'MINLASH

Matchanov Baltabay Jumaniyazovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

*To'rtko'l fakulteti Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar kafedrası
o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Maqolada O'zbekistonda suv resurslaridan foydalanganlik va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqlarning ekologik va fiskal funksiyalari real statistik va me'yoriy ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Suv solig'i tushumlarining to'liq mahalliy budjetga yo'naltirilishi, suv tejash texnologiyalarini rag'batlantiruvchi kamaytiruvchi va jazolovchi koeffitsientlar tizimi hamda yer qa'ridan foydalanganlik solig'i tushumlarining 2024-2025-yillardagi o'sish dinamikasi o'rganiladi. Iqlim o'zgarishi sharoitida suv resurslari tanqisligining kuchayishi soliq siyosatini ekologik vositaga aylantirish zaruratini kuchaytirayotgani asoslanadi.

Kalit so'zlar: *suv resursi solig'i, yer qa'ridan foydalanish solig'i, ekologik soliqqa tortish, suv tanqisligi, mahalliy budjet, O'zbekiston.*

ANNOTATION

The article examines the ecological and fiscal functions of the water resource use tax and subsoil use tax in Uzbekistan, based on real statistical and regulatory data. It studies the full allocation of water tax revenue to local budgets, the system of reducing and penalty coefficients designed to incentivize water-saving technologies, and the growth dynamics of subsoil use tax revenue in 2024-2025. The article argues that intensifying water scarcity under climate change strengthens the need to turn tax policy into an effective ecological instrument.

Keywords: *water resource tax, subsoil use tax, environmental taxation, water scarcity, local budget, Uzbekistan.*

АННОТАЦИЯ

В статье на основе реальных статистических и нормативных данных анализируются экологические и фискальные функции налога за пользование водными ресурсами и налога за пользование недрами в Узбекистане. Рассматриваются полное направление доходов от водного налога в местные бюджеты, система понижающих и штрафных коэффициентов, стимулирующих водосберегающие технологии, а также динамика роста поступлений от налога за пользование недрами в 2024-2025

годах. Обосновывается, что усиление дефицита водных ресурсов в условиях изменения климата усиливает необходимость превращения налоговой политики в эффективный экологический инструмент.

Ключевые слова: налог на водные ресурсы, налог за пользование недрами, экологическое налогообложение, дефицит воды, местный бюджет, Узбекистан.

KIRISH

O'zbekiston qurg'oqchil iqlim sharoitida joylashgan, sug'oriladigan dehqonchilikka asoslangan mamlakat sifatida suv resurslariga yuqori darajada bog'liq: 4,3 million gektar sug'oriladigan yer mavjud bo'lib, mamlakatdagi barcha suv resurslarining 90-91 foizi qishloq xo'jaligida sarflanadi [1, 2]. Jahon banki bahosiga ko'ra, muzliklar erishining tezlashishi, bug'lanishning ortishi va yog'ingarchilikning notekisligi natijasida iqlim o'zgarishi kelgusida mavjud suv resurslari hajmini 30-40 foizga qisqartirishi, shu bilan birga sug'orish ehtiyojini 25 foizga oshirishi mumkin [2]. Shunday sharoitda suv va tabiiy resurslardan foydalanishni tartibga soluvchi soliq mexanizmlari nafaqat budjet daromadlarini shakllantiruvchi, balki resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantiruvchi ekologik vosita sifatidagi ahamiyatini kuchaytirmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston suv resurslaridan foydalanganlik va yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqlar tizimini faol isloh qilib bormoqda - stavkalarini indeksatsiya qilish, suv tejash texnologiyalarini rag'batlantiruvchi differensial koeffitsientlarni joriy etish hamda soliq tushumlarini mahalliy budjetlarga yo'naltirish orqali. Shu sababli maqolaning maqsadi - ushbu ikki resurs solig'ining ekologik va fiskal funksiyalari qanday muvozanatlashtirilayotganini real ma'lumotlar asosida tahlil qilish va uni yanada takomillashtirish yo'nalishlarini asoslashdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Suv resurslaridan foydalanish samaradorligi muammosi milliy tadqiqotchilar tomonidan faol o'rganilmoqda: tomchilatib sug'orish texnologiyasi sug'orish samaradorligini 80-90 foizgacha, yomg'irlatib sug'orish esa 60-75 foizgacha oshirishi ilmiy jihatdan asoslangan [3], boshqa tadqiqotda esa suvdan oqilona foydalanish natijasida kanalda suv yo'qotilishining 70 foizgacha kamayishi va sug'orish samaradorligining 37 foizdan 90 foizgacha oshishi hisoblab chiqilgan [4]. Jahon banki tomonidan 2025-yil may oyida O'zbekistonga irrigatsiya va drenaj infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun 200 million dollarlik imtiyozli kredit ajratilgan, bu davlatning suv resurslari samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan institutsional sa'y-harakatlarining xalqaro miqyosda qo'llab-quvvatlanayotganidan dalolat beradi [2]. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlarda resurs soliqlari stavkalarining ekologik rag'batlantiruvchi mexanizm (kamaytiruvchi/oshiruvchi koeffitsientlar) sifatidagi samaradorligi va ularning

budget daromadlariga real ta'siri birgalikda kam o'rganilgan, bu esa ushbu maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot me'yoriy-huquqiy hujjatlar va rasmiy statistik ma'lumotlarni kontent-tahlil qilish usuliga asoslangan: Soliq kodeksiga 2024-2026-yillarda kiritilgan o'zgartirishlar, Prezident qarorlari va budget to'g'risidagi qonunlar tahlil qilingan. Dinamik tahlil usulida resurs soliqlari stavkalari va budget daromadlari prognozining o'zgarish tendensiyasi ko'rsatilgan, qiyosiy tahlil usulida esa suv tejash texnologiyalaridan foydalanuvchi va foydalanmaydigan subyektlar uchun qo'llaniladigan soliq stavkalari solishtirilgan.

Tahlil va natijalar

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun solig'i bo'yicha so'nggi islohotlarning o'ziga xos jihati shundaki, ushbu soliq tushumlari 2025-yildan boshlab to'liq mahalliy budget daromadlariga yo'naltirilmoqda - bu qaror suv resurslarini boshqarish javobgarligini markazdan hududlarga yaqinlashtirish, ya'ni "fiskal ekologik federalizm" tamoyilini amalga oshirishga xizmat qiladi [9]. Asosiy islohot yo'nalishlari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval.

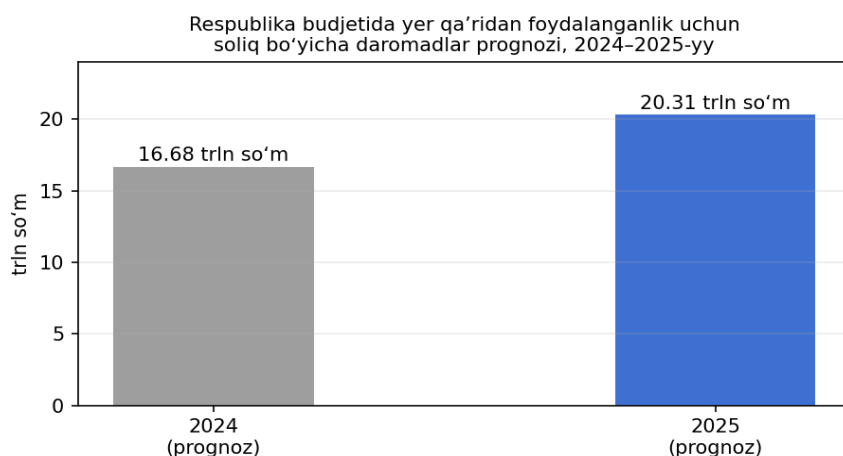
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq siyosatidagi asosiy o'zgarishlar (2023-2026-yy)

Yo'nalish	Mazmuni	Ekologik-fiskal ahamiyati
Stavkalarni indeksatsiya qilish	2026-yildan barcha foydalanuvchi toifalari uchun stavkalar 7%ga oshirildi	Resurs qiymatini bozor sharoitiga yaqinlashtirish
Jazolovchi koeffitsient (PQ-47)	Suv tejash texnologiyalari joriy etilmagan hollarda soliq stavkasi 2mexanizmi - suv isrofini soliq barobar qo'llaniladi	Pigouvian (ekologik jazo) orqali cheklash
Kamaytiruvchi koeffitsientlar	Suv tejash texnologiyasi + suv o'lchash asbobi mavjud bo'lsa 0,5; baliqchilikda o'lchov asbobi mavjud bo'lsa 0,7 koeffitsient qo'llaniladi	Suvni tejovchi xo'jaliklarni rag'batlantirish
Maqsadli yuqori stavka	Avtomobil yuvish uchun suv solig'i 2700 so'mdan 15000 so'mgacha (5,5 barobar) oshirildi	Ijtimoiy zarur bo'lmagan suv isrofini cheklash
Mahalliy kengashlar vakolati	Tumanlar (shaharlar) kengashlariga 0,7-1,5 oraliqda tuzatuvchi koeffitsient belgilash huquqi berilgan	Mintaqaviy suv taqchilligini hisobga olish imkoniyati

Manba: [5, 6, 7, 8, 9] ma'lumotlari asosida muallif tizimlashtiruvi.

Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha ham shunga o'xshash indeksatsiya siyosati davom etmoqda: 2026-yildan mineral tuzlar va norudaviy qurilish materiallari uchun hajm birligiga belgilangan stavkalar 7 foizga oshirilgan, xususan tabiiy qoplama toshidan bloklar uchun minimal stavka 1 metr kub uchun 10 000 so'mdan 10 700 so'mgacha ko'tarilgan [5, 6]. Shu bilan birga, alohida ishlab chiqaruvchilar uchun yer qa'ridan foydalanganlik solig'i stavkasini 50 foizga kamaytirish imkoniyati ham nazarda tutilgan, bu esa qayta ishlash va ikkilamchi xomashyodan foydalanishni rag'batlantirish vositasi sifatida qaralishi mumkin [8]. Bundan tashqari, asosiy soliqqa qo'shimcha ravishda ayrim yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun maxsus renta solig'i ham qo'llaniladi, bu esa resurslardan foydalanish tizimida ikki bosqichli (baza solig'i + renta solig'i) yondashuvni tashkil etadi [7].

Fiskal samaradorlik nuqtai nazaridan, respublika budjetida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha daromadlar prognozi 2024-yildagi 16,68 trln so'mdan 2025-yilda 20,31 trln so'mgacha, ya'ni 21,7 foizga oshgan [10, 11] (1-rasm). Bu o'sish faqat stavkalarining indeksatsiya qilinishi bilangina emas, balki qazib olish hajmlarining kengayishi va soliq ma'muriyatchiligining yaxshilanishi bilan ham izohlanadi.

1-rasm. Respublika budjetida yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq bo'yicha daromadlar prognozi, 2024-2025-yy

Ekologik jihatdan, mamlakat suv tejash texnologiyalari bilan qamrab olingan maydonni 2021-yilgi 2,1 million gektardan 2028-yilga qadar 3,5 million gektargacha, shu jumladan tomchilatib sug'orish texnologiyasi joriy etilgan maydonlarni 560 ming gektardan 853 ming gektargacha yetkazishni rejalashtirmoqda [5]. Ushbu maqsadlarga erishishda soliq siyosati - xususan, suv tejash texnologiyasi joriy etilmagan xo'jaliklar uchun 2 barobar yuqori stavka va texnologiyani joriy etganlar uchun 0,5 koeffitsientli chegirma - moliyaviy rag'batlantiruvchi vosita sifatida muhim rol o'ynaydi. Biroq shuni ta'kidlash lozimki, Jahon bankining suv resurslari 30-40 foizga qisqarishi mumkinligi haqidagi bashorati [2] fonida,

faqat soliq stavkalarini oshirish orqali erishiladigan rag'batlantirish infratuzilma modernizatsiyasiga yo'naltirilgan investitsiyalar (masalan, Jahon bankining 200 million dollarlik krediti) bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilishi zarur, aks holda soliq yuki oshishi ishlab chiqarish xarajatlarini ko'tarishi mumkin, ammo suv taqchilligi muammosini yakka o'zi hal qila olmaydi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston suv va yer qa'ridan foydalanish soliqlari tizimida ekologik va fiskal maqsadlarni muvozanatlashtirishga qaratilgan izchil siyosat olib bormoqda: soliq tushumlarini mahalliy budjetlarga yo'naltirish, suv tejash texnologiyalarini rag'batlantiruvchi differensial koeffitsientlar va yer qa'ridan foydalanuvchilar uchun qo'shimcha renta solig'i mexanizmlari shular jumlasidandir. Yer qa'ridan foydalanganlik solig'i bo'yicha budjet daromadlarining 2024-2025-yillarda 21,7 foizga o'sishi bu siyosatning fiskal samaradorligini tasdiqlaydi.

Shu asosda quyidagi takliflar shakllantirildi: birinchidan, suv solig'idan mahalliy budjetlarga yo'naltirilayotgan mablag'larning aniq bir qismini suv xo'jaligi infratuzilmasini modernizatsiya qilishga sarflashni majburiy shart sifatida belgilash; ikkinchidan, PQ-47 qarorida nazarda tutilgan 2 barobar jazolovchi koeffitsient mexanizmini boshqa resurs turlariga (masalan, energiya sig'imi yuqori sanoat tarmoqlariga) ham bosqichma-bosqich tatbiq etish imkoniyatini o'rganish; uchinchidan, yer qa'ridan foydalanganlik solig'i bo'yicha 50 foizlik chegirmani faqat ikkilamchi xomashyo va qayta ishlash texnologiyalarini qo'llovchi subyektlar uchun qat'iy mezonlar asosida berish; to'rtinchidan, resurs soliqlari samaradorligini nafaqat budjet daromadlari, balki suv tejash texnologiyalari bilan qamrab olingan maydon kabi ekologik KPI ko'rsatkichlari orqali ham muntazam baholab borish.

Olingan xulosalar O'zbekistonda resurs soliqlari siyosatini ekologik barqarorlik va fiskal samaradorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlagan holda takomillashtirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-iyuldagi PF-6024-son "O'zbekiston Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirish" to'g'risidagi Farmoni [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/docs/-4892953>

2. Jahon banki. O'zbekiston Jahon banki ko'magida irrigatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qiladi [Elektron resurs]. -- 21.05.2025. -- URL: <https://www.worldbank.org/uz/news/press-release/2025/05/21/uzbekistan-to-modernize-its-irrigation-infrastructure-with-world-bank-support.print>

3. Taraqqiyot strategiyasi markazi. O‘zbekistonda suv resurslaridan foydalanish [Elektron resurs]. -- URL: <https://strategy.uz/index.php?news=2109&lang=uz>

4. Suvdan foydalanish borasidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari // InLibrary ilmiy jurnali [Elektron resurs]. -- URL: <https://inlibrary.uz/index.php/land-management/article/view/23885>

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-avgustdagi PQ-250-son Qarori [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7686130>

6. 2026-yilda suvdan foydalanish solig'i stavkalari qanday o‘zgardi? // Spot.uz [Elektron resurs]. -- 09.01.2026. -- URL: <https://www.spot.uz/oz/2026/01/09/water>

7. O‘zbekiston Respublikasining "Soliq va budget siyosatining asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida"gi O‘RQ-1108-son Qonuni, 25.12.2025 [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/docs/-7944527>

8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. 2026-yil uchun soliq siyosati loyihasi bo‘yicha tushuntirish xati [Elektron resurs]. -- URL: https://api.mf.uz/media/filestore/Sharx_26-11.pdf

9. Sug‘oriladigan yerlarda suv tejovchi texnologiyalar joriy etilmasa... // Gazeta.uz [Elektron resurs]. -- 09.02.2026. -- URL: <https://www.gazeta.uz/oz/2026/02/09/water-tax/>

10. O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil uchun davlat budjeti to‘g‘risidagi qonuni [Elektron resurs]. -- URL: <https://lex.uz/uz/docs/-6721144>

11. O‘zbekiston Respublikasining 2025-yil uchun davlat budjeti to‘g‘risidagi O‘RQ-1011-son Qonuni, 24.12.2024 [Elektron resurs]. -- URL: <https://www.lex.uz/uz/docs/-7277618>